PEKELA

gemeentebeschrijving
regio Veenkoloniën

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling : P. Harkema
M.H. Panman

eindredactie
en lay-out : L. Hacquebord

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Pekela is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geïnitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geïnventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Pekela wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.
Door de hele tekst staan steeds tussen haakjes inventarisatienummers vermeld. Hiermee wordt verwezen naar het vijf delen tellende rapport "Registratie cultuurhistorische waardevolle objecten", waarin de resultaten zijn neergelegd van een tussen 1981 en 1990 uitgevoerde inventarisatie van de bouwkunst in het herinrichtingsgebied Oost-Groningen.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

P. Harkema
M.H. Panman

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING PEKELA.....1

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....3

3 Grondgebruik.....6
3.1 Agrarisch grondgebruik.....6
3.2 Niet-agrarisch grondgebruik.....8

4 Infrastructuur.....11
4.1 Landwegen.....11
4.2 Waterwegen.....11
4.3 Tram- en spoorwegen.....12
4.4 Overig vervoer.....13

5 Nederzettingsstructuur.....14
5.1 Algemeen.....14
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....16
- Oude Pekela.....16
- Nieuwe Pekela.....18
- Boven Pekela.....19
5.3 Verspreide bebouwing.....20

INVENTARISATIERESULTATEN

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....21
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....21
6.2 Inventarisatie van de bouwkunst.....22

LITERATUUR.....23

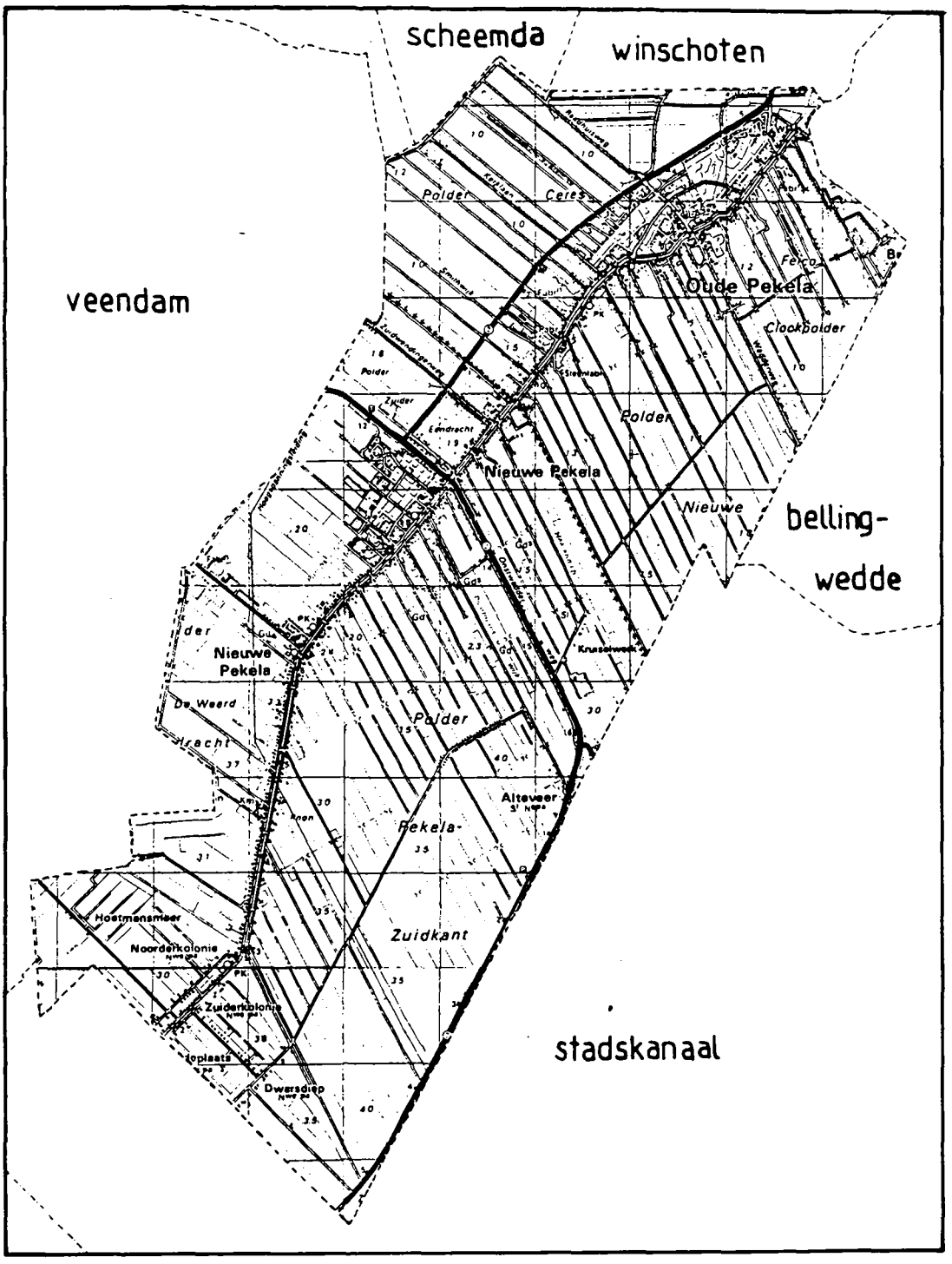

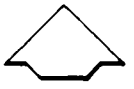

GEMEENTEN
OUDE PEKELA
NIEUWE PEKELA

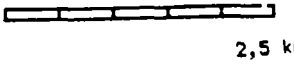

2,5 km

GEMEENTEBESCHRIJVING PEKELA

1 Ligging

De gemeente Pekela ligt ten zuidoosten van de stad Groningen. Het gebied wordt in het noorden begrensd door de gemeenten Meeden, Scheemda en Winschoten, in het oosten door de gemeente Bellingwedde en in het zuiden en zuidoosten door de gemeente Stadskanaal. In het westen ligt de gemeente Veendam.

Het grondgebied van de gemeente beslaat 5013 ha, waarvan de voormalige gemeente Oude Pekela 1906 ha. inneemt en de gemeente Nieuwe Pekela 3107 ha.

In de gemeente liggen de plaatsen Oude Pekela en Nieuwe Pekela en de gehuchten Bronsveen, Dwarsdiep, Noorderkolonie, Wildeplaats en Zuiderkolonie. De laatste vier genoemde gehuchten in het zuiden van de gemeente worden ook wel Boven-Pekela genoemd.
Als verspreide bebouwing komt in deze gemeente Hoetmansmeer voor.

Door de gemeentelijke herindeling van 1-1-1990 zijn de voormalige gemeenten Oude Pekela en Nieuwe Pekela samengevoegd tot de gemeente Pekela.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

Voor de vorming van het reliëf in dit gebied zijn de afzettingen uit het Pleistoceen en Holoceen van invloed geweest.
Tijdens de laatste fase van de Saale-ijstijd (in het Pleistoceen, 120.000 jaar v.Chr.) bereikte het landijs het gebied waarin o.a. de gemeente Pekela ligt. De voor het landijs gelegen ijslobben persten de ondergrond omhoog waardoor stuwwallen werden gevormd. Met het landijs werden naast zand en kleideeltjes ook grotere keien meegevoerd. Onder het bewegende landijs werden de keien met de zand- en leemdelen vermengd onder vaak grote druk. Samen met het materiaal dat bij het afsmelten van het ijs achterbleef wordt deze morene keileem genoemd. Aan de rand van de gemeente Pekela (in Alteveer gemeente Stadskanaal) is nog een restje keileem te vinden.
Aan het eind van het Saalien en tijdens het Eemien (een relatief warmere periode, ca. 100.000 jaar voor Chr.) vond erosie plaats op de stuwwallen en verdween de keileem gedeeltelijk. De zeespiegel steeg waardoor de zee het Hunzedal kon binnendringen. Door de smeltwaterstromen werden matig fijne zanden afgezet op de keileem.
Het Weichselien (circa 70.000 jaar v. Chr.) was weer een koude periode. Het landijs bereikte de gemeente Pekela echter niet. Wel was de bodem permanent bevroren en was het klimaat koud en droog. Door stormen werden grote hoeveelheden zand verplaatst. Het glaciale reliëf werd op deze manier afgevlakt. Bijna het hele gebied was met zand bedekt. Er ontstond een golvend oppervlak met enkele dekzandruggen (o.a. Meeden). Er ontstond een vlechtend afwateringspatroon waartoe de Pekel A als afwateringsriviertje behoorde.
In het Holoceen (ca. 8000 jaar voor Chr.) werd het klimaat warmer en vochtiger. De zeespiegel steeg en de grondwaterstanden werden hoger. In de lagere delen (beekdal van de Pekel A) en op de plaatsen waar de afvoer stagneerde en vochtige plekken ontstonden kon zich veen gaan vormen. Dit gebeurde onder min of meer voedselrijke omstandigheden. Het soort veen dat in deze gemeente heeft gelegen (veenmosveen) kon een eigen grondwaterspiegel handhaven en daardoor boven de grondwaterspiegel van de omgeving uitgroeien. Het is alleen van de neerslag afhankelijk. Bij een toenemende neerslag werd de wateropeenhoping zo groot dat er meren en plassen ontstonden. Deze werden vroeger meerstallen genoemd.
In het zuiden van de gemeente heeft zo'n meerstal gelegen namelijk het Hoetmansmeer. Van hieruit zocht het water zich een uitweg. De Pekel A heeft waarschijnlijk een deel van zijn water van het Hoetmansmeer gekregen.

Aan het begin van de 18e eeuw was het Hoetmansmeer verland.
In het noorden van de gemeente Pekela is door overstromingen van de Dollard (rond de 15e eeuw) op de laagveengronden een kleilaag afgezet. De grens van het klei- en veengebied loopt bijna gelijk met het tracé van de Turfweg en de Zuiderveensche weg. Dit zijn waarschijnlijk oude dijken geweest.

De bovenstaande ontwikkeling van dit gebied in een ver verleden heeft geleid tot het nu voorkomen van een bodem die bestaat uit oudere veenkoloniale gronden, ook wel dalgronden genoemd (=bolster met zand; bolster is de bovenste laag van de veengrond). 99% Van de gronden bestaat uit deze dalgronden waarvan 32% nu zandgrond is (door verdwijnen van het veen). 1% Van de oppervlakte cultuurgrond heeft een kleidek (t.g.v. de Dollardinbraken).

De hoogte van de gemeente Pekela varieert van +4.5 in het zuiden tot +0.2 NAP in het uiterste noorden.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De vroegste tekenen van bewoning dateren uit de Bronstijd. Er is namelijk een bronsvondst gedaan die uit circa 800 jaar voor Chr. stamt.
Het duurt dan tot halverwege de 15e eeuw voordat er in de literatuur gesproken wordt over de "Pekelborg". Dit was een borg die door de stad Groningen gebouwd werd als tegenhanger voor de borg te Wedde. De stad Groningen wilde haar macht vergroten en kwam regelmatig in conflict met de hoofdelingen van Westerwolde. De plaats waar de Pekelborg gestaan heeft is niet bekend, alleen het gegeven dat deze aan de Pekel A heeft gestaan.

De echte geschiedenis van dit gebied begint in 1599 wanneer vier "Hollandse Friezen" een stuk veen kopen van de eigenerfden van Winschoten. Enige tijd daarna wordt deze Friese Compagnie uitgebreid met Feiko Clock, een man die veel zal betekenen voor het afgraven van de venen rond de Pekel A en de aanleg van de kolonie. Uit 1608 dateert een contract waarin het graven en het verbeteren van de Pekel A werd geregeld. De uitgekomen grond werd gebruikt om aan weerszijden van de Pekel A dijken te leggen. De naam werd daarna veranderd in Pekeler Hoofddiep.

De vervening bij de Pekel A werd grootscheeps aangepakt en vertoonde een typisch koloniale stijl met wijken aan weerszijden van het hoofddiep. De Compagnie had veel arbeiders in dienst die bepaalde voorrechten hadden ten opzichte van andere compagnieën. Zij kregen bijvoorbeeld gratis grond die ook later vrij bleef van pacht. Zo ontstond de buurschap de "Kamers". Deze buurtschap is nu

een deel van het dorp Oude Pekela en vormde de eerste groep huizen die in deze veenkolonie is gebouwd. Het woord "kamer" betekende vroeger woning. De turf werd afgevoerd via de Westerwoldse Aa naar Emden, Bremen, Hamburg etc.
Door bepaalde beslissingen van de stad Groningen, die probeerde het turfvervoer via haar kanalen te leiden, werd het voor de compagnie onmogelijk de venen verder te exploiteren. De stad nam in 1635 het grootste deel van de venen over.

De grenzen van het veengebied waren niet nauwkeurig bepaald en er ontstonden dan ook conflicten met grondeigenaren uit Meeden en Onstwedde. Uiteindelijk werd de grens met Meeden vastgesteld bij Kibbelgaarn waarvan de naam nog aan het grensgeschil herinnert. Met Onstwedde werd de grens in 1650 door de stad Groningen geregeld door de Barkelazwet. Dit was een rechte sloot, die vanaf Winschoterzijl in zuidwestelijke richtin liep. De Barkelazwet was oorspronkelijk alleen een verveningsgrens. Het oostelijk gedeelte van Oude Pekela moest bijvoorbeeld nog belasting blijven betalen aan de heren van Westerwolde tot ongeveer 1814.
In tegenstelling tot de andere compagnieën in de veenkoloniën kregen de turfgravers van Pekela in 1651 geen recht op stadsmest, zelfs niet tegen betaling. Dit verbod werd pas in in 1810 opgeheven en had tot gevolg dat het in gebruik nemen van de afgegraven gronden bemoeilijkt werd. Niettemin vorderde de vervening en nam de bevolking in grootte toe.

In 1704 werd een tweede kerk gebouwd (de eerste dateerde uit 1639) en werd de langgerekte veenkolonie gescheiden in Oude en Nieuwe Pekela, toentertijd Beneden en Boven Pekela genoemd. Naast de turfgravers woonden er schippers, kapiteins, brouwers, winkeliers, ambachtslieden en kooplui langs het kanaal.
De ten zuiden van Nieuwe Pekela gelegen kolonies Noorderkolonie, Zuiderkolonie en Dwarsdiep kunnen als afzonderlijke ontginningen worden beschouwd. Met de aanleg ervan is men rond 1760 begonnen. De verveningen zelf hebben waarschijnlijk voor een groot deel in de 19e eeuw plaatsgevonden. De afvoer van de turf vond plaats via het Pekeler Hoofddiep. Een verbinding met het Stadskanaal kwam in 1877 tot stand.
Aan het einde van de 18e eeuw is de vervening langs de Pekel A grotendeels voorbij. Op kleine schaal gaat het afgraven van de venen nog wel door.

De veenkoloniale nederzettingen Oude en Nieuwe Pekela zijn lintdorpen. Bij het Pekeler hoofddiep is het enkel-kanalensysteem gebruikt. Er werd gebruik gemaakt van een al bestaande waterloop. Deze werd langzaamaan verdiept, verbreed en gekanaliseerd. Door de aanpassing van het kanaal aan het natuurlijke riviertje de Pekel A zijn sommige bochten blijven zitten. Deze zijn ook nu nog

herkenbaar.
Het oudste type wijk treffen we aan rond Oude Pekela. Daar liggen de wijken op onregelmatige afstand waarbij werd gelet op de diepte van het zand.
Bij de aanleg van wijken vanaf het hoofddiep is door Feiko Clock rekening gehouden met het natuurlijk reliëf en de bodemgesteldheid. De wijken werden daar gegraven waar de zandondergrond laag lag. Het patroon van de wijken was aanvankelijk erg onregelmatig. Soms splitsten de wijken zich. Er is een duidelijk verschil te zien tussen de vervening van Clock en de latere voortzetting ervan door de stad Groningen. De bebouwing ontstond aanvankelijk aan de westzijde, doordat de hoofdweg daar lag. Het verkeer liep ging altijd via de westzijde. De andere zijde is nooit sterk ontwikkeld geweest.

3 Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

De veenkoloniale boer is van huis uit akkerbouwer, geen veehouder. De eigenschappen van zijn grond hebben daartoe geleid, nl. die eigenschappen die voor goed bouwland wenselijk zijn. Voor grasland is de grond maar matig geschikt. De bouwvoor is over het geheel niet vochthoudend genoeg. Hoge zandige grond is voor grasland het minst geschikt.
Boerderijen in de nabijheid van kleine rivieren (zoals bv. de Pekel A), beschikken over enkele stukken madeland (=laagliggende grond) die van nature meer voor gras dan voor bouwland geschikt zijn. De veehouderij kan als noodzakelijk nevenbedrijf worden beschouwd voor de veenkoloniale akkerbouw.

Kenmerkend voor de gemeenten in de Veenkoloniën, waarvan de gemeente Pekela deel uitmaakt, is de afname van de oppervlakte grasland en een toename van de oppervlakte bouwland. Als oorzaken daarvan kunnen worden genoemd: de invoering van de kunstmest en de verbeterde afwateringsmethoden. Voor de toename van de akkerbouw speelt ook het omzetten van de afgegraven veengronden in bouwlanden een rol.

Agrarisch grondgebruik Oude Pekela

jaar	% akker	% gras	% tuin	tot. opp. cultuurgrond (ha.)
1815	39,2	60,8		824,19
1833	44,1	51,8	4,1	1190,28
1862	64,3	35,7		1410,86
1885	85,5	12,2	2,3	1473,98
1930	89,0	9,2	1,8	1557,26

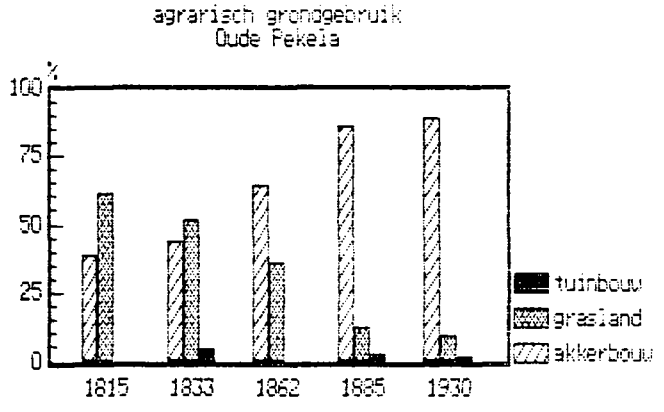

bron: E.W. Hofstee (1985)

Agrarisch grondgebruik Nieuwe Pekela

jaar	% akker	% gras	% tuin	tot. opp. cultuurgrond (ha.)
1815	40,4	60,0		2395,49
1833	64,5	32,3	3,2	1774,90
1862	77,1	22,9		2003,04
1885	83,6	14,7	1,7	2380,65
1930	89,9	7,8	2,3	2812,43

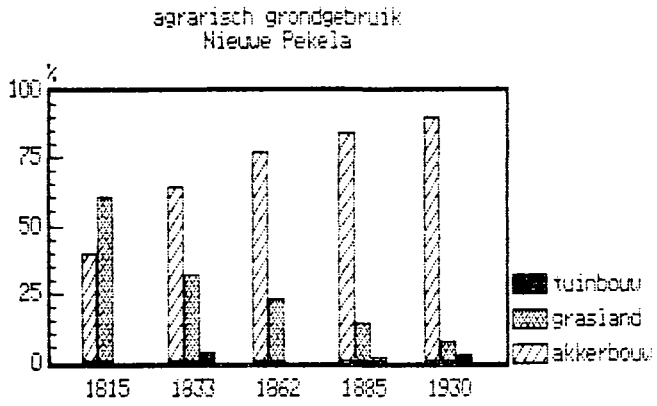

bron: E.W. Hofstee (1985)

Het landbouwstelsel dat zich in eerste instantie in de Veenkoloniën ontwikkelde, kenmerkte zich door akkerbouw met een drieslagstelsel, gebaseerd op een mestproduktie via grasland, dat het dichtst bij de boerderijen lag. Op de uiteinden van de kavels werd akkerbouw bedreven.

Het percentage grasland dat nodig was voor de mest voor de akkerbouwgronden lag in de meeste veengemeenten in 1885 rond de 15%. Beide Pekela's laten ongeveer dit percentage zien.
Een gebrek aan minerale bestanddelen in de grond stond een permanent gebruik van de grond als bouwland in de weg. Dit kon worden opgelost door aanvoer van compost uit de stad Groningen of door het houden van vee.
In Oude en Nieuwe Pekela is in 1815, vergeleken met de westelijke veengemeenten, het percentage grasland vrij hoog. De Pekela's waren namelijk van de voorziening van compost uit de stad Groningen uitgesloten en waren dus, wat de akkerbouw betreft, aangewezen op de eigen mestproduktie.
Reden hiervoor was dat de compostschippers zich niet buiten het rechtsgebied van de stad mochten begeven en om Pekela te bereiken moest men over Westerwolds grondgebied. Rond 1810 verviel dit verbod waardoor vervoer van stratendrek naar de Pekela's mogelijk werd.

Uit de tabellen en diagrammen is de verschuiving van grasland naar bouwland goed te zien.

De verkavelingsstructuur van de gemeente Pekela wordt voor een groot deel gekenmerkt door het patroon van wijken en zwetsloten. Ten zuidoosten van het Pekeler Hoofddiep (de ontginningsas) is de oorspronkelijke verkavelingsstructuur van 1850 nog herkenbaar. Ten noordwesten van het diep is de hoofdstructuur nog grotendeels herkenbaar.
In het gebied met wijken is de percelering in de loop der tijd aanzienlijk gewijzigd. Het merendeel der dwarssloten is gedempt, deels in de MIP-periode maar vooral daarna als gevolg van ruilverkavelingen. Ook zijn de zwetsloten plaatselijk gedempt. Hierdoor is de perceelssgrootte sterk toegenomen.

De Pekela's laten een opstrekkende verkavelingsvorm zien met bewoning op de kavels, ontstaan door de wijze van ontginning. De kavellengte is soms bijzonder groot terwijl de breedte bepaald is door de ontginningsbreedte.
De kavelrichting is grotendeels bepaald door de wijze van ontginning. De wijken waren meetal georiënteerd op de hoogteverschillen, ze werden gegraven tegen de helling van van het veen op. Bij Nieuwe Pekela maakte het hoofddiep een bocht en doordat de kavelrichting parallel bleef lopen met die bij Oude Pekela ontstonden er kavels met scheve aansluitingen.

De landbouwgronden waterden voornamelijk af op de Pekel A. De gronden in het oosten van de gemeente waterden ook op de Westerwoldse A af. De wijken en zwetsloten hadden een afwateringsfunctie, de Pekel A had daarnaast ook nog een scheepvaartfunctie. Vanaf 1973 werd een begin gemaakt met het dempen van de wijken. Wijken werden verharde wegen.

Op dit moment komen in de gemeente Pekela de volgende molenpolders voor (van noord naar zuid):

- Polder Ceres
- Feiko Clock polder
- Polder Nieuwe Compagnie
- Polder Pekela Zuidkant
- Polder Zuider Eendracht (gedeeltelijk)

3.2 Niet-agrarisch grondgebruik

Landbouwverwerkende industrie
Halverwege de 18e eeuw nam de betekenis van de veenderij af en kwam langzamerhand andere bedrijvigheid tot ontwikkeling. Ambachtslieden, winkeliers en landbouwers vestigden zich langs het Pekeler Hoofddiep. De dalgrond die achterbleef na de afgravingen bleek geschikt te zijn

voor het verbouwen van boekweit, bonen, knollen en later ook voor aardappelen. Deze laatste waren de grondstof voor de dan tot ontwikkeling komende aardappelmeelindustrie. Grondlegger ervan was Willem Alber Scholten die in 1842 het aardappelmeelfabriekje Tonden in Foxhol (gemeente Hoogezand-Sappemeer) stichtte.
Ook in de gemeente Pekela werden verschillende aardappelmeelindustrieën gesticht.
De oorzaken van het ontstaan en de grote ontwikkeling van de landbouwverwerkende industrieën (aardappelmeel- en strokartonindustrie) waren:
- de verdwijnende zeevaart: reders, kapiteins etc. gingen hun kapitaal beleggen in deze opkomende industrie;
- het succes van de eerste ondernemers leidde tot navolging.

Rond 1900 was er als het ware een tweede golf in het oprichten van aardappelmeelfabrieken. De aardappelmeelprijzen ondergingen namelijk een zeer drastische daling. De ontevreden boeren begonnen zich te verenigen in coöperaties.

Ook de graanbouw leidde tot de oprichting van industrieën. Na het oogsten bleven er grote hoeveelheden stro over. In de tweede helft van de 19e eeuw werden strokartonfabrieken opgericht. Van het stro werd karton gemaakt. Pas in 1875 werd de eerste strokartonfabriek in Oude Pekela gebouwd. Daarna werd in snel tempo tussen 1875 en 1913 een negental fabrieken gebouwd.
De grondstof werd voornamelijk uit het Oldambt betrokken. Later, door het gebruik van kunstmest, uit meer gebieden en uit de Veenkoloniën zelf. De industrialisatie werd hierdoor bevorderd en er kwam een tweede immigrantenstroom op gang.
Rondom de strokartonindustrieën ontstonden in de loop der jaren tal van toeleveringsbedrijven zoals machine-industrieën en een metaaldoekweverij.

Scheepswerven
Uit de turfgraverij ontwikkelde zich de turfhandel en een uitgebreide turfvaart. In het begin van de vervening had deze turfvaart nog weinig betekenis, doch deze nam later, door uitbreiding en verbetering van het kanalennet, toe.
De turfschepen voeren het meest op Holland en Noord-Duitsland via de Pekel A, de Renzel en de in 1770 gebouwde Statenzijl (gelegen aan de Dollard, ten noorden van Nieuwe Schans).
Voor 1800 was de grondslag voor de scheepvaart al gelegd. Ze ontstond uit de brandstofvoorziening van Holland en Noord-Duitsland en de houtvoorziening van de veenkoloniale scheepsbouw. Immers, met de scheepvaart ontwikkelde zich de scheepsbouw, welke haar hout aangevoerd kreeg via de retourladingen der turfschepen.

Reeds rond 1700 ontwikkelde zich een schippersstand.
In de loop der tijd breidde deze kust-turfvaart zich uit tot vrachtvaart op de Oostzee en Engeland met behoefte aan een andere lading. De Statenzijl, die een rem vormde voor de scheepvaart omdat ze overdekt was zodat slechts lage en kleine schepen konden passeren, werd rond 1800 een open sluis. Door de toenemende Oostzee-vaart die als vrachtvaart zeer renderend was, ontstond de behoefte aan grotere, meer zeewaardige schepen.
Met de scheepvaart nam de scheepsbouw toe. In 1795 werden in Oude Pekela al 13 scheepswerven aangetroffen. Behalve scheepswerven kwamen er ook tal van andere bedrijven: smederijen, blok-, mast-, en zeilmakerijen. Ook de middenstand kwam tot bloei.

Na de bloeiperioede van de veenkoloniale zeevaart in het midden van de 19e eeuw braken moeilijker tijden aan. Als oorzaken daarvan kunnen worden genoemd de onvoldoende verbindingen tussen de veenkoloniën en de zee en het niet voorhanden zijn van het grote kapitaal (i.t.t. Holland). Een andere belangrijke oorzaak was het in gebruik nemen van stoom. Men hield in de Veenkoloniën te lang vast aan het zeilschip.
Ook van invloed was de teruglopende internationale handel na de Krimoorlog van 1853-1856. De vrachtprijzen werden steeds lager en de zeilvaarders kregen het steeds moeilijker. Het teruglopende aantal zeeschepen illustreert deze teruggang.
Op 31 december 1858 telde de Nederlandse koopvaardijvloot 2072 schepen. Daarvan hoorden er 971 thuis in de Veenkoloniën. Oude en Nieuwe Pekela telden in 1860 179 zeeschepen. Dit aantal was in 1890 gedaald tot 25.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Pekela wordt bepaald door :
- de vergraven Pekel A
- de daaraan gelegen lintdorpen.

De enige weg die rond 1850 verhard is, is de weg langs het Pekeler Hoofddiep, de centrale as van de gemeente.

Tussen 1850 en 1900 ging de verharding van het wegenstelsel door: er werden meer dwarsverbindingen aangelegd op de centrale as, nl. de weg langs het Ommelanderdiep richting Veendam, de weg naar Onstwedde, de weg naar Zuidwending (richting Veendam) en de weg naar Wedde langs de Wedderwijk.

In 1940 komt er alleen in het zuiden van de gemeente (Noorderkolonie en Zuiderkolonie) een verharde weg bij.

4.2 Waterwegen

De waterwegen in de gemeente Pekela hebben een afwateringsfunctie en een vervoersfunctie. Ze dienden voor het vervoer van turf naar o.a. de stad Groningen en, sinds 1810, van stadscompost terug.
In de gemeente komen achtereenvolgens de volgende waterwegen voor:
- Pekeler Hoofddiep (gegraven vanaf 1599)
- Ommelanderwijk (gegraven 1653, gedempt)
- Wedderwijk (gegraven 1803, gedempt)
- Wijk bij Zuiderkolonie (gegraven 1760, gedempt)

De centrale as van de gemeente Pekela is het Pekeler Hoofddiep. Men is in 1599 begonnen met het vergraven van het natuurlijke hoogveenafwateringsriviertje, de Pekel A. In 1608 werd de naam veranderd in Pekeler Hoofddiep. De Pekel A diende in eerste instantie voor de afwatering van de hoge venen. Later kreeg deze ook een scheepvaartfunctie. De dwars op de centrale as gelegen wijken en diepen hadden tevens een afwaterings- en scheepvaartfunctie.

Uit de vervening vloeide een scheepvaartbeweging voort die z'n hoogtepunt had in het midden van de 19e eeuw. Ondanks dit hoogtepunt werden de kanalen tot ver in de 20ste eeuw gebruikt.
Voor de turfwinning kwam een rederij- en scheepsbouwactiviteit in de plaats. Na de Tweede Wereldoorlog was het snel gedaan met de transportfunctie van het Pekeler Hoofddiep. Het behield slechts z'n functie voor de afvoer van industrieel afvalwater. Vele

dwarswijken werden nadien gedempt.

De aanwezigheid van waterwegen heeft geleid tot het bouwen van infrastructurele elementen als bruggen en sluizen. Met het verloren gaan van de scheepvaartfunctie van het kanaal nam ook de betekenis van de bruggen af. In de jaren zestig van de 20ste eeuw werden de bruggen vaak vervangen door dammen die het beeld van de langgerekte kanalen veelal verstoorden.
In de gemeente Pekela bevinden zich nog enkele schutsluizen en bijbehorende sluismeesterswoningen (zie invent. nrs. NP3, NP4, NP63, NP64, NP47 en OP29).

4.3 Tram- en spoorwegen

De industriële en technische ontwikkeling in de 19e eeuw mist zijn uitwerking op het vervoerswezen niet. Zo maken we in 1839 kennis met de stoomtrein die langzaam zijn stalen web over het land begint te spinnen. De noordelijke provinciën, die niet beschikken over goede doorgaande vaarwegen naar het westen, wensen ter bevordering van handel en nijverheid deel te krijgen aan dit zich ontwikkelende spoorwegnet.
Niet overal kan een spoorlijn worden aangelegd. De belangrijkste lijn is wel de spoorlijn van Groningen naar Winschoten die in 1868 is aangelegd door de Staats Spoorwegen.

Ondertussen heeft in ons land een meer bescheiden transportmiddel zijn intrede gedaan: de paardetram, in de volksmond wel tramway genoemd. In 1880 krijgt Veendam zo'n tramlijn.
In 1894 komt er een verbinding tot stand tussen Veendam en Nieuwe Pekela waardoor er een aansluiting komt op de stoomtram naar Winschoten en Stadskanaal. Van Veendam reed men over Ommelanderwijk en Zuidwending naar Nieuwe Pekela.
De Stoomtramweg Maatschappij "Oldambt-Pekela" is in 1884 opgericht. De aandelen ervan berustten bij particulieren.
De stoomtramlijn in de Pekela's was in gebruik genomen op 10 juli 1885. Deze liep van Winschoten naar Stadskanaal over de Pekelderweg.

In 1906 werd er een commissie opgericht die voor de verbetering moest zorgen van het verkeerswezen in Oost-Groningen. De stoomtrammaatschappij "Oostelijk Groningen" nam de paardetramlijn over en moderniseerde deze.

Op 1 oktober 1920 werd de exploitatie van de Eerste Groninger Tramwegmaatschappij overgenomen door de Tramweg Maatschappij Veendam. Op 15 maart 1923 werd op deze lijn overgegaan op autobussen, geëxploiteerd door de Autobusmaatschappij Veendam-Pekela.

In de gemeente Pekela heeft geen spoorlijn gelegen. Wel had men via de tramlijn van Nieuwe Pekela naar Veendam aansluiting op de spoorlijn van Stadskanaal naar Zuidbroek.

4.4 Overig vervoer

Het goederenvervoer ging in de gemeente Pekela niet alleen per tram maar ook boderijders en vrachtschippers zorgden ervoor.
De boderijders gingen met de hondekar of met paard-en-wagen naar de stad Groningen. Later ging men ook wel met een vrachtwagen. Men kon bestellingen opgeven die uit de stad werden gehaald en dan aan huis werden afgeleverd.
In Oude en Nieuwe Pekela waren boderijders actief.

Het vervoer per bus in de gemeente Pekela begon pas in 1923 toen de tramlijn van Veendam naar Nieuwe Pekela werd overgenomen door de Autobusmaatschappij Veendam-Pekela.
Het vervoer per bus naam steeds meer toe. Er werden meer personen vervoerd en langzamerhand werd het wagenpark uitgebreid.
Op 13 januari 1937 werd de lijn Veendam-Pekela door de G.A.D.O. (Groninger Autobusdienst Onderneming) overgenomen.

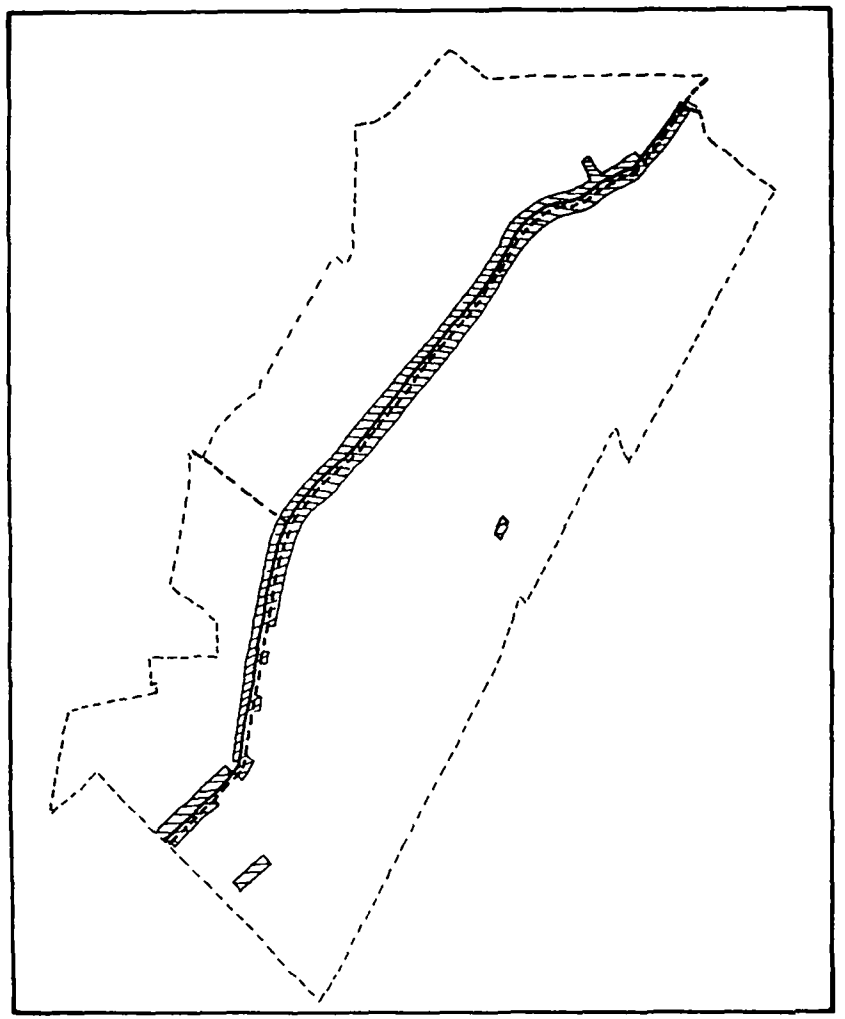

±1850

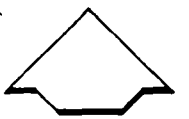

PEKELA'S

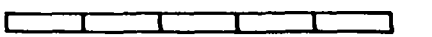

5 km

gemeentegrens
verharde weg
onverharde weg
waterweg
bebouwing

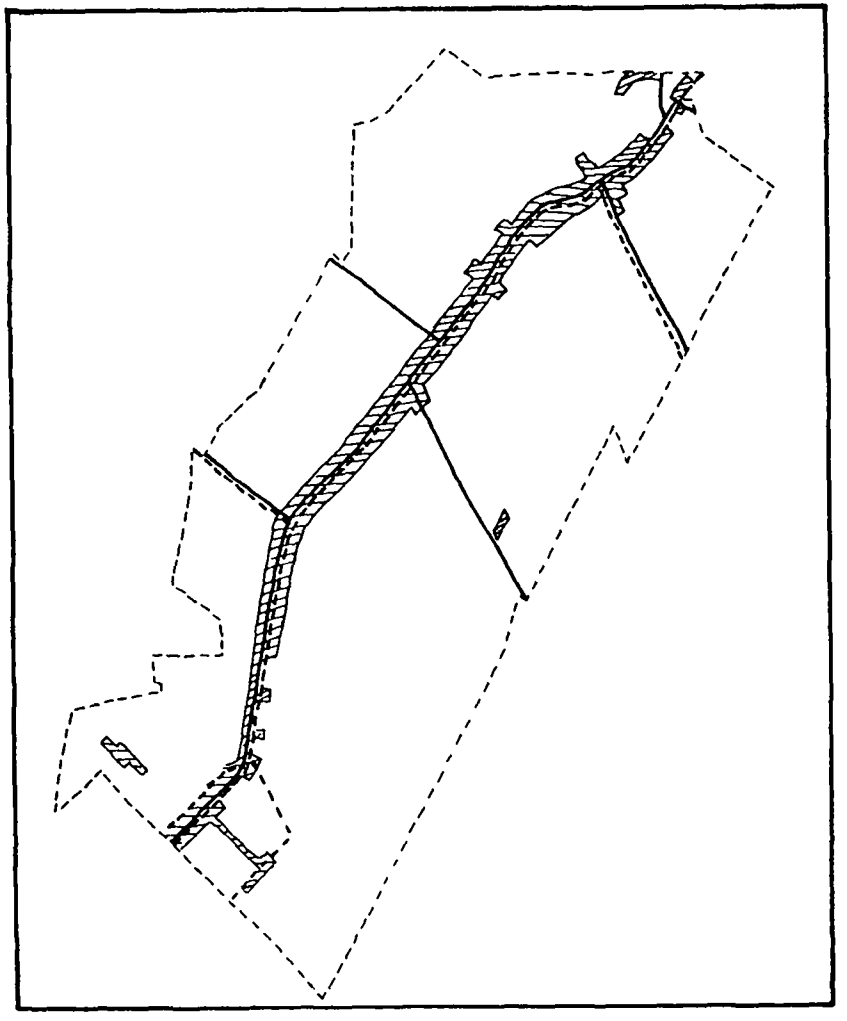

±1900

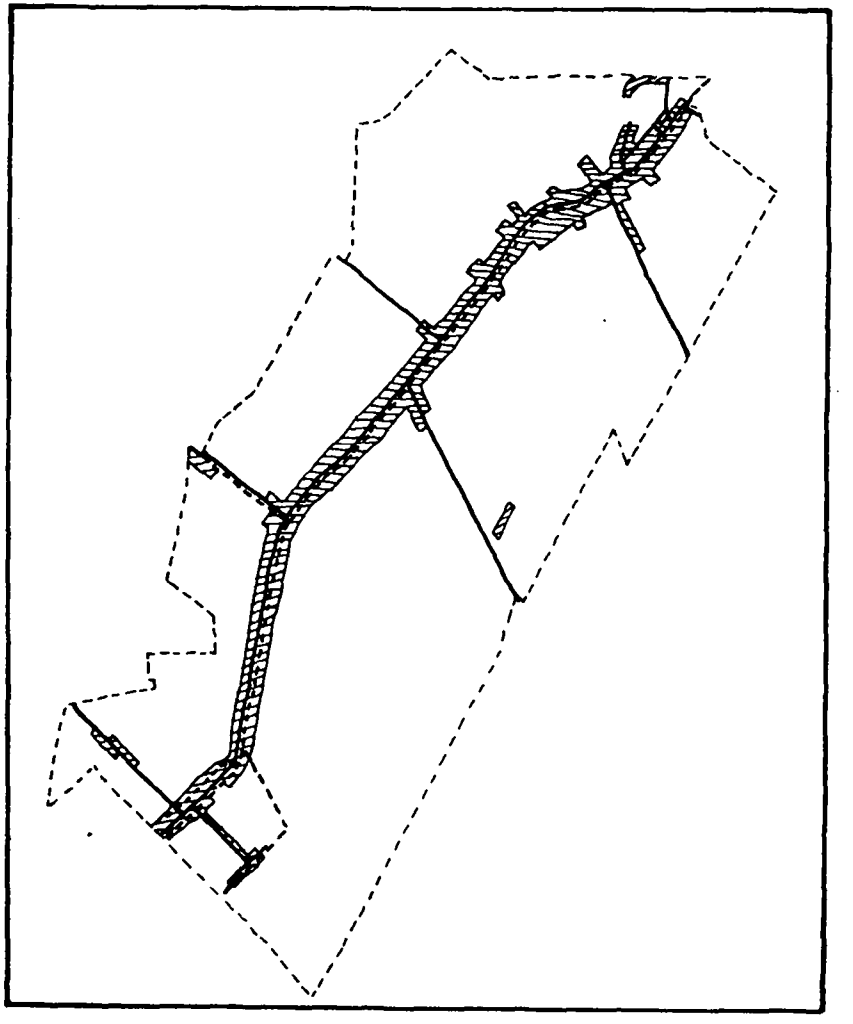

±1940

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

In de gemeente Pekela liggen de twee grotere plaatsen Oude Pekela en Nieuwe Pekela die als het ware tegen elkaar aanliggen.
In het zuiden van de gemeente liggen de gehuchten Dwarsdiep, Noorderkolonie, Zuiderkolonie en Wildeplaats. Tezamen worden deze gehuchten Boven-Pekela genoemd.
In het noordoosten van de gemeente ligt het gehucht Bronsveen.
In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de inwoners- en woningaantallen. Daarna zal per kern de nederzettingsstructuur vanaf 1850 worden behandeld. In de derde paragraaf komt de verspreide bebouwing aan de orde.

inwoners Oude Pekela

jaar	1859	1869	1879	1899	1930	1947	1987
aantal	4059	4600	4888	5895	7555	7566	8161

woningen Oude Pekela

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	690	1275	1572	1751	3254

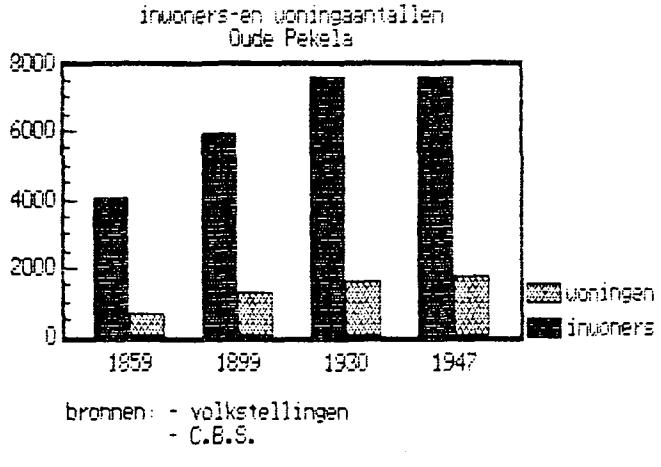

Tot 1987 laat het inwonersaantal van Oude Pekela een stijgend verloop zien. In de periodes 1879-1899 en 1899-1930 is de toename het grootst (resp. 1007 en 1660 inwoners). Oorzaak hiervan is de grote economische bloei die Oude Pekela doormaakt rond de eeuwwisseling. De vele strokartonfabrieken die dan worden opgericht hebben daar

zeker aan bijgedragen. In de periode 1930-1947 neemt het inwonertal slechts met 11 inwoners toe. Voor een deel is dit toe te schrijven aan de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Na 1947 groeit de bevolking weer gestaag. Ook de woningvoorraad van Oude Pekela laat een stijgend verloop zien. De woningbezetting laat dan ook een dalend verloop zien. De daling is het grootst in de periode 1859-1899, nl. van 5.9 tot 4.6 personen per woning. De woningbezetting daalt verder van 4.3 in 1947 tot 2.5 in 1985.

inwoners Nieuwe Pekela

jaar	1859	1869	1879	1899	1930	1947	1987
aantal	4249	5061	5269	5180	5473	5631	5055

woningen Nieuwe Pekela

jaar	1859	1899	1930	1957	1987
aantal	737	1117	1235	1351	1922

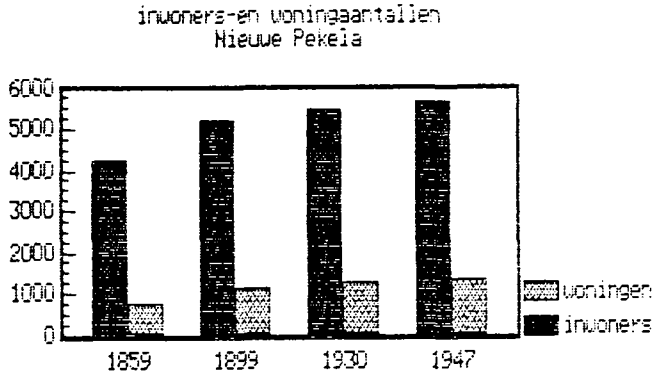

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

De inwonersaantallen van Nieuwe Pekela laten een zeer wisselend verloop zien. Tussen 1879 en 1899 treedt er zelfs een daling op van 89 inwoners. Dit gebeurt ook in de periode van 1947-1987, dan daalt de bevolking zelfs met 576 personen. Van betekenis kan zijn de sluiting van de strokartonfabrieken die voor veel mensen het verlies van hun werk betekende. Waarschijnlijk probeerden deze mensen elders een baan te vinden.
De woningvoorraad bleef echter wel steeds stijgen waardoor de woningbezetting langzamerhand afnam (5.8 in 1859, 4.4 in 1930 en 2.6 personen per woning in 1987).

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

OUDE PEKELA

Oude Pekela is ontstaan als een veenkoloniaal lint langs de gekanaliseerde Pekel A. Voor 1850 bestaat het kanaaldorp uit een lintbebouwing langs beide zijden van het Pekeler Hoofddiep. Deze bebouwing bestaat uit woonhuizen, boerderijen, winkels en bedrijven zoals bierbrouwerijen, jeneverstokerijen, kalkbranderijen, looierijen, zeilmakerijen, scheepswerven en molens.
De woonhuizen variëren van luxe herenhuizen in klassicistische stijl tot arbeiderswoningen van het symetrische- of soms het krimpjestype. De boerderijen, die meestal aan de iets stillere oostkant zijn gelegen, behoren tot het Oldambster type, d.w.z. de veenkoloniale variant ervan.
Hoewel de verschillende panden over het algemeen losstaand zijn, zorgen zij wel voor een haast aaneengesloten straatwand. Doordat de situering van de panden onregelmatig is, soms staan ze evenwijdig aan de kavel en soms staan ze haaks op het diep, is het straatbeeld afwisselend.
Aan de westkant van het hoofddiep zijn enkele zijwaartse uitlopers ontstaan zoals de Kerklaan en de huidige Raadhuislaan. Deze uitlopers bestaan voornamelijk uit arbeiderswoningen.
Tussen de Kerklaan en de Raadhuislaan ligt omstreeks 1850 het centrum van Oude Pekela. In dit gedeelte langs het diep liggen de N.H.-kerk (gebouwd in 1685, vergroot in 1783, invent.nr. OP 6 en OP 39) met kerkhof en pastorie, korenmolen "de Onrust", de synagoge (verdwenen) met begraafplaats (invent.nr. OP 33), een openbare lagere school en het oude gemeentehuis (op de plaats van het huidige postkantoor).

1850-1900
In deze periode breidt Oude Pekela zich hoofdzakelijk uit door middel van verdichting van het hoofdlint. Hierbij breidt het centrum van de nederzetting zich uit in westwaartse richting; dus langs de knikken van het diep en rond het kruispunt diep-Wedderweg-Raadhuislaan. Hier vestigt zich met name de detailhandel. In de minder dicht bebouwde gedeelten langs het diep verschijnt een aantal strocartonfabrieken. Aan de oostzijde van het diep zijn dit :
- Union (U, gesticht 1883, invent.nr. OP 49)
- Erica (E, gesticht 1889, gesloten 1971)
- Albion (A, gesticht 1888, afgebroken).

Aan de westzijde zijn dit :
- A-stroom (AS, gesticht 1875, gesloten 1917, afgebroken)
- Ceres (C, gesticht 1898)
- Wilhelmina (W, gesticht 1896, gesloten 1923,

afgebroken).

Daarnaast bevinden zich langs het hoofddiep nog twee aardappelmeelfabrieken, Drenth (1888-1914, afgebroken) en Orania (1892-1898), en de steenfabriek van Stratingh (ca. 1880, invent.nr. OP 14).

1900-1940
In de eerste helft van deze eeuw breidt de bebouwde kom zich uit door vernieuwing en verdichting van het hoofdlint en langs zijwaartse lanen en wijken. Langs reeds bebouwde lanen en wijken in de nabijheid van de strokartonfabrieken, zoals de Hanekampsche-, Frankers-, Kraaibosch- en Bronswijk, worden tientallen arbeiderswoningen van het krimpjes-type gebouwd. In de jaren dertig worden er ook nog burgerwoningen gebouwd. De lintbebouwing verdicht en vernieuwt zich met woonhuizen, winkels en bedrijven. Opnieuw vestigen zich hier nog enkele strokartonfabrieken:
- De Kroon (1901, invent. nr. OP 20)
- Free en co. (1904, invent.nr. OP 5)
- Britannia (1913, OP 50).

Het centrum krijgt een postkantoor van de architect C.H. Peters (1898/1899, invent.nr. OP 30) en een M.U.L.O., de Westerschool (1922, genoemd naar de uit Oude Pekela afkomstige onderwijspedagoog).

Aan de oostkant van het diep wordt in 1916 een Lutherse Kapel geopend (invent.nr. OP 28) en ten noorden hiervan in 1912 een nieuwe openbare Lagere School (invent.nr. OP 26) aan de Compagniesterwijk.
Omstreeks 1930 wordt ten noordwesten van het centrum van het dorp een woonwijk aangelegd.
Tussen de reeds bestaande weg naar Winschoten en de Burgemeester van Weltingstraat wordt een derde straat, de Thorbeckelaan, aangelegd. De drie straten worden door enkele korte dwarsstraten met elkaar verbonden.
Langs deze wegen worden voornamelijk vrijstaande burgerwoningen gebouwd met hier en daar wat Amsterdamse School-elementen.
Aan de Zuiderveense weg, pal op de kruising met de Thorbeckelaan staat een watertoren (circa 1930, invent.nr. OP 2) die zeer bepalend is voor het silhouet van Oude Pekela.
Aan de Burgemeester van Weltingstraat, vlak bij de splitsing met de Thorbeckelaan, staat het verenigingsgebouw Concordia (circa 1928, gedeeltelijk verbouwd).

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Oude Pekela zich verder ontwikkeld, totdat eind jaren zeventig de meeste strokartonfabrieken worden gesloten.
Tussen het hoofddiep en de ten westen hiervan aangelegde provinciale weg worden woonwijken en sportvoorzieningen aangelegd.

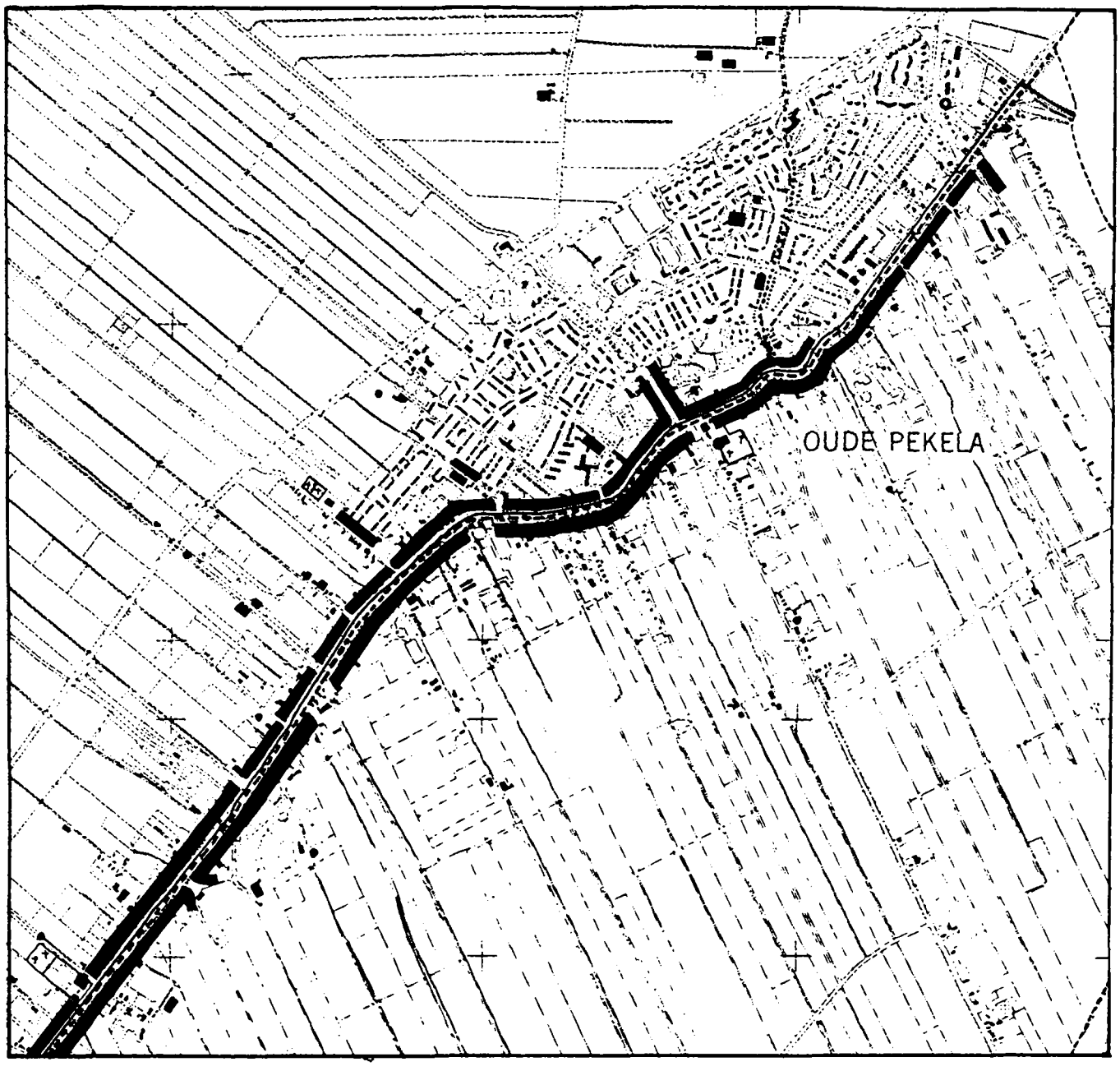

±1850

OUDE PEKELA

gemeentegrens
verharde weg
onverharde weg
waterweg
bebouwing

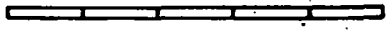

1 km

±1900

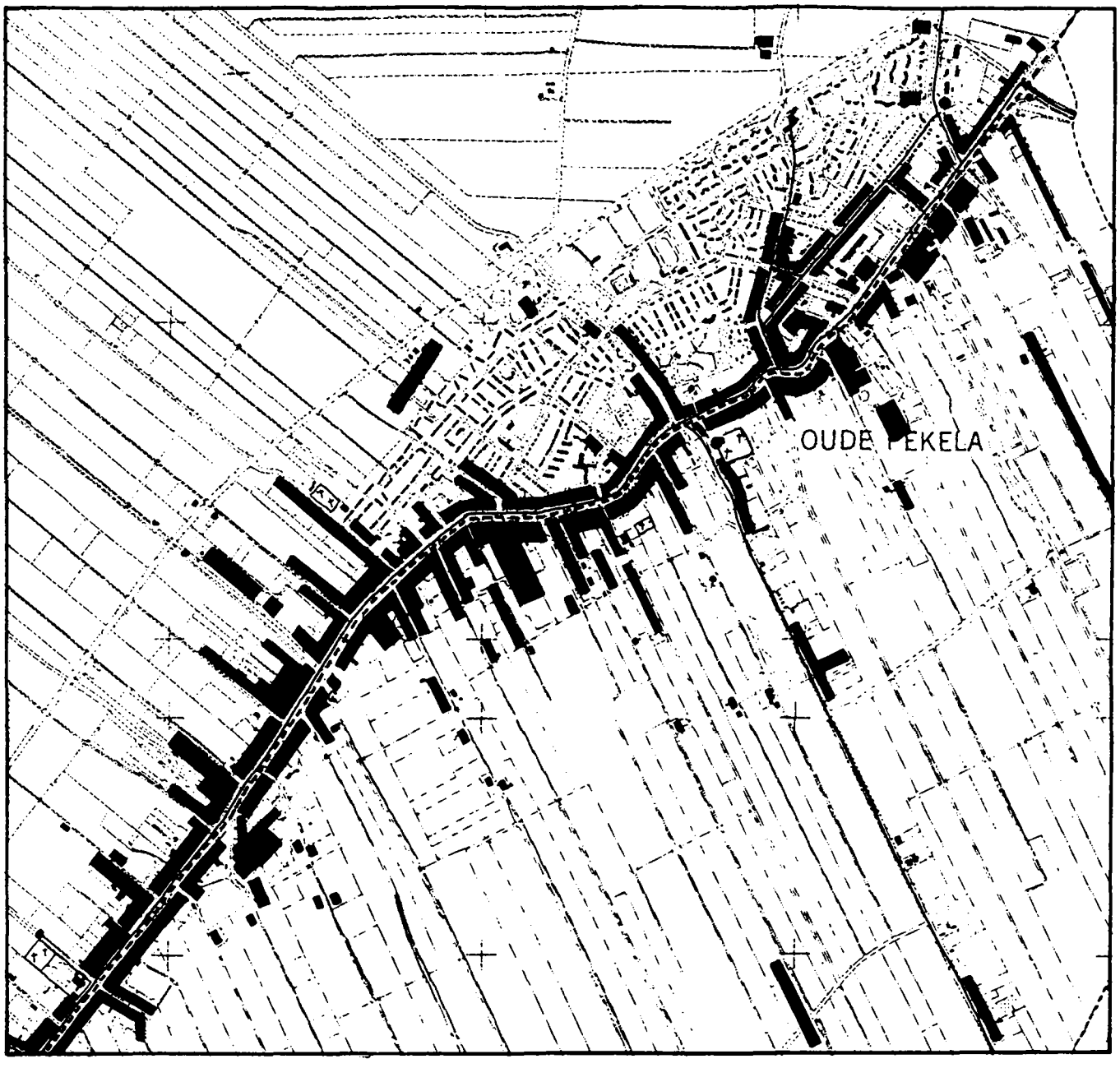

±1940

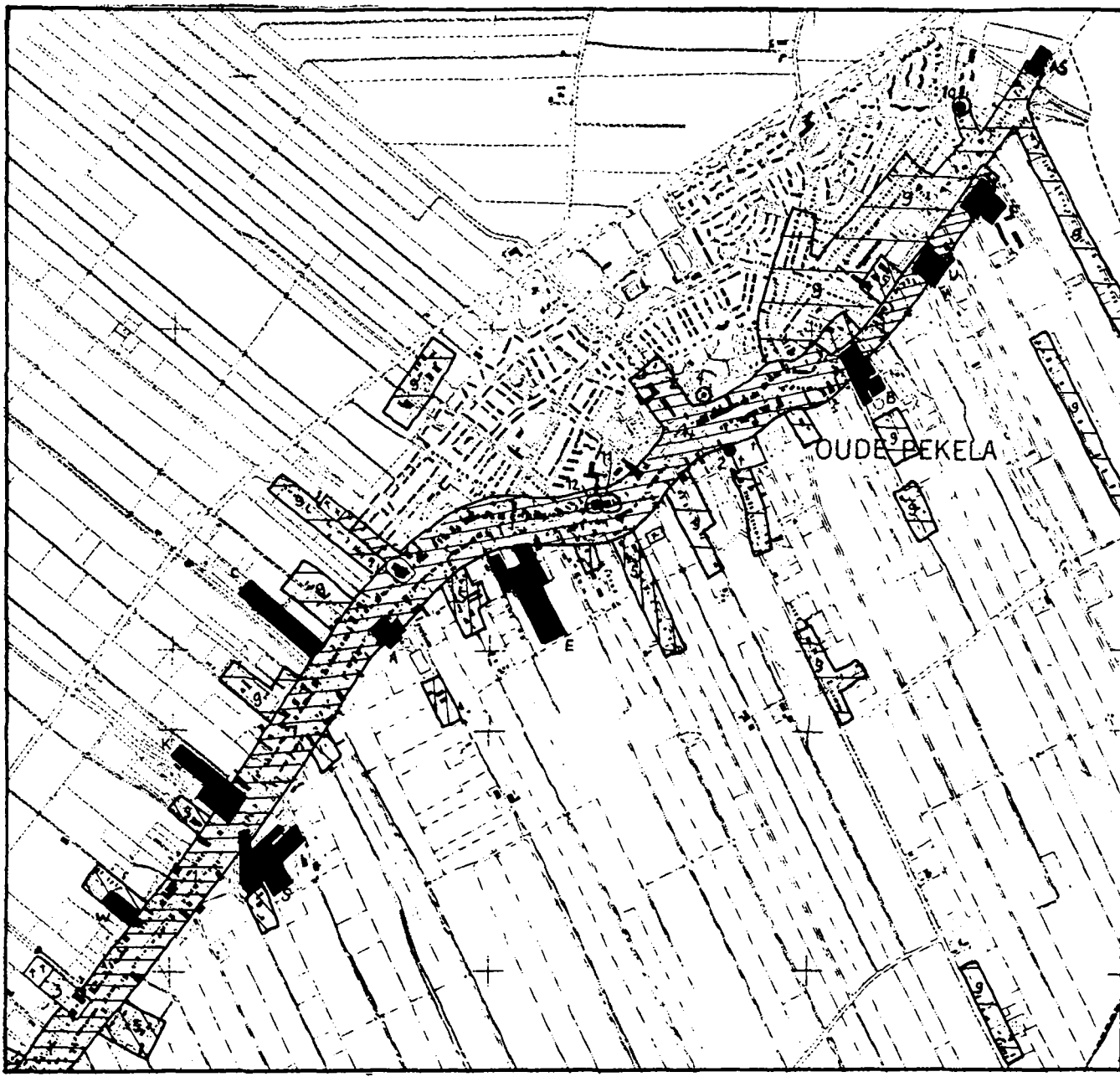

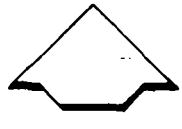

OUDE PEKELA

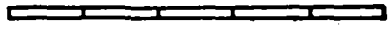

1 km

1. Kern bebouwing voor 1850
2. N.H.-kerk
3. Lutherse kerk
4. Molen "de Onrust"
5. Bebouwing 1850-1900
6. Strocartonfabrieken : A - Albion
   AS - A-stroom
   B - Britannia
   C - Ceres
   E - Erica
   F - Free en co
   K - De Kroon
   U - Union
   W - Wilhelmina
7. Steenfabriek
8. R.K.-kerk
9. Bebouwing 1900-1940
10. Watertoren
11. Postkantoor
12. H. Westerschool

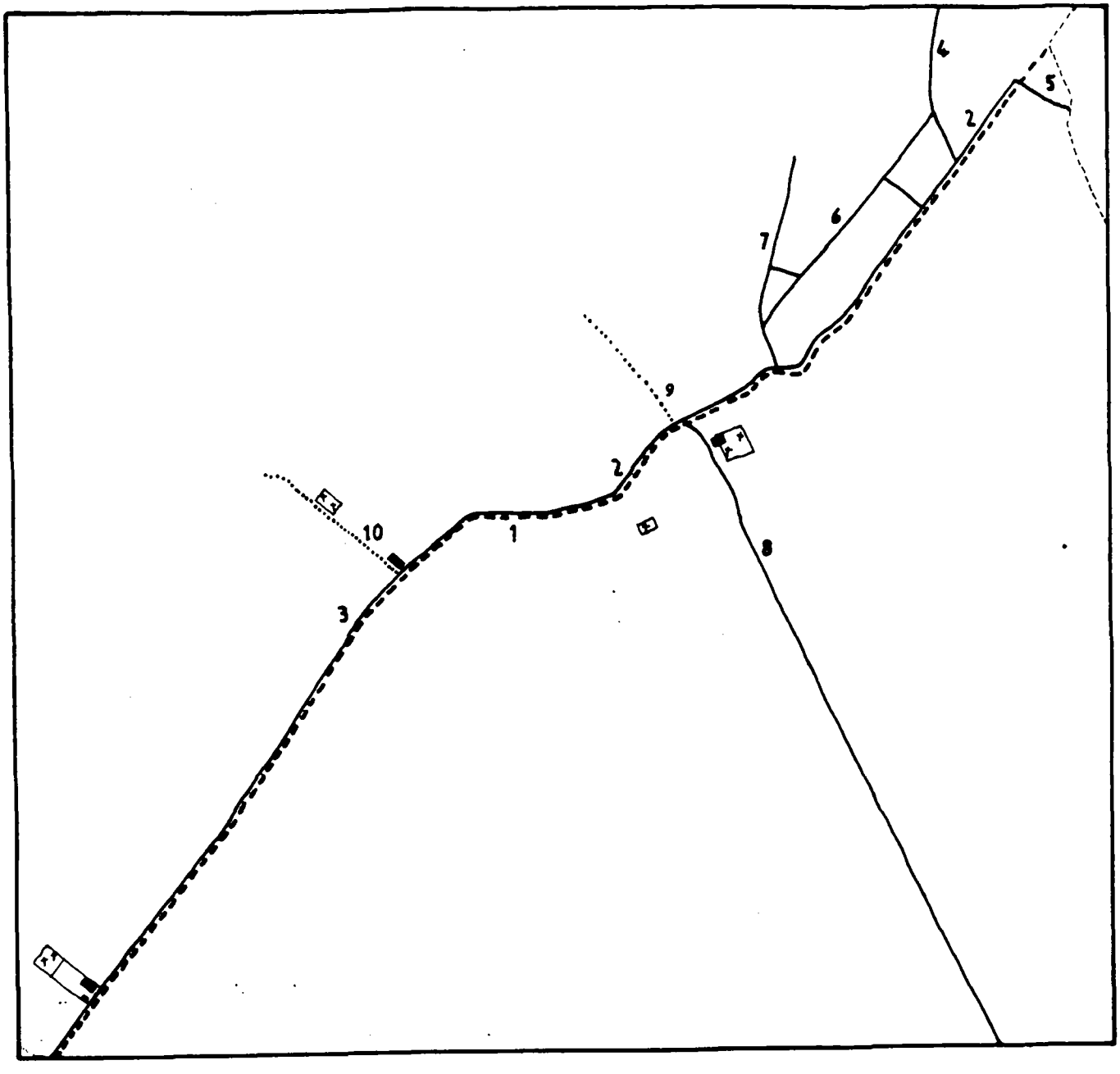

OUDE PEKELA

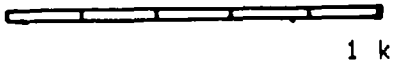

1 km

LEGENDA

1. Pekelder hoofddiep
2. Feiko Clockstraat
3. Bosgrastraat
4. Zuiderveense weg
5. Turfweg
6. Thorbeckelaan
7. Burg. Van Weeringstraat
8. Wedderweg
9. Raadhuislaan
10. Kerklaan

De oostzijde van het diep wordt verder niet bebouwd. De oude kern, het hoofdlint, heeft in Oude Pekela zijn specifieke karakter behouden. De bebouwing is hier en daar vernieuwd, maar het diep is niet gedempt en de verschillende oude klappen zijn in het dorpsbeeld teuggebracht.

NIEUWE PEKELA

Nieuwe Pekela ligt in het verlengde van Oude Pekela, langs de gekanaliseerde Pekel A. In tegenstelling tot Oude Pekela is Nieuwe Pekela meer agrarisch van karakter (in Oude Pekela nam de strokartonindustrie een belangrijke plaats in).
Omstreeks 1850 is het diep tot aan het Ommelanderwijksterdiep aan beide zijden bebouwd met woonhuizen, herenhuizen, symmetrische- en krimpjes-typen, winkels, bedrijven zoals smederijen, molens etc. en boerderijen.
De oostkant is iets minder dicht bebouwd en is van meer boerderijen voorzien: de zogenaamde stille landkant. Ten zuiden van het Ommelanderwijksterdiep neemt de bebouwing aan de oostkant verder af. Deze bestaat nu alleen nog maar uit boerderijen van het Oldambstertype. Evenals in Oude Pekela zijn de panden onregelmatig gesitueerd waardoor de ééntonigheid van het straatbeeld wordt doorbroken. Het centrum van Nieuwe Pekela ligt in het gebied tussen de N.H.-kerk (1704, invent.nr. NP 12) iets voorbij het Ommelanderwijksterdiep.

1850-1900
In de tweede helft van de 19e eeuw vindt de uitbreiding van Nieuwe Pekela voornamelijk plaats door opvulling en vernieuwing van het hoofdlint. Deze bestaat voornamelijk uit woonhuizen en boerderijen. Vervolgens verschijnen bij de splitsing met het Ommelanderwijksterdiep een houtzagerij (circa 1860, invent.nr. NP 65) en een R.K.-kerk (1862, 1989 vernieuwd, invent.nr. NP 18,19).
Aan de westzijde van het diep verrijzen een sigarenfabriek ("Albatros"), een aardewerkfabriek en een aantal kerken: de Lutherse kerk op de grens met Oude Pekela (1753, invent.nr. NP 56), de Christelijk Gereformeerde kerk (circa 1895, invent.nr. NP 61).
Voor de N.H.-kerk uit 1704 wordt rond 1900 een postkantoor van C.H. Peters gebouwd. Ten noorden hiervan staat het gemeentehuis en ten zuiden hiervan de toren met torenschool.

1900-1940
Na 1900 breidt Nieuwe Pekela zich nog iets uit langs de uitvalswegen. Aan de Onstwedderweg, Zuidwendingerweg en de Ommelanderwijksterweg worden in de jaren twintig en dertig vrijstaande burgerwoningen gebouwd die de nok haaks op de straat hebben. Aan de Zuidwendingerweg wordt

rond 1900 een School met de Bijbel met een meesterswoning neergezet. Aan het einde van de Ommelanderwijkweg wordt rond 1900 een aardappelmeelfabriek gebouwd (invent.nr. NP 66).
Verdere bebouwingsexpansie vindt plaats door middel van vernieuwing in het hoofdlint. Rond 1925 worden het postkantoor, het gemeentehuis en de toren behorende bij de N.H.-kerk afgebroken om plaats te maken voor een nieuw gemeentehuis annex postkantoor.
Voor de Gereformeerde Kerk wordt in 1921 de Gereformeerde "Groen van Prinsterer School" neergezet.
Aan de oostkant van het diep, ten zuiden van de Onstwedderweg wordt rond 1905 een nieuwe O.L.S. gebouwd.
Een paar honderd meter hierachter, in het veld, ligt een steenbakkerij (nu verdwenen).

BOVEN PEKELA

Ten zuiden van Nieuwe Pekela, op de grens met de gemeente Stadskanaal, ligt Boven Pekela, gevormd door de gehuchten Noorderkolonie, Zuiderkolonie en Dwarsdiep.
Het is een afzonderlijke ontginning en de nederzetting is waarschijnlijk ontstaan tijdens de vervening in de 19e eeuw. Ter hoogte van het vroegere Derde Verlaat verdubbelde het Pekelder Hoofddiep zich. Het oostelijk kanaal, dat het dichtst bebouwd is, loopt door tot aan Stadskanaal. Het westelijk diep stopt bij de gemeentegrens.
Rond 1850 bestaat de bebouwing van Boven Pekela uit enkele boerderijen, met name aan het westelijk kanaal gelegen, en arbeiderswoningen van het krimpjestype. Alle hebben de nok haaks op het diep. Ten oosten van Boven Pekela ligt Dwarsdiep, de secundaire ontginningsas. Hierlangs ligt een tiental Oldambster boerderijen (invent.nr NP 1).
In de tweede helft van de 19e eeuw breidt de bebouwing langs de beide diepen zich iets uit. Langs de wijk van het oostelijk kanaal naar Dwarsdiep ontstaat een lint arbeiderswoningen van het krimpjestype (invent.nr. NP 2).
Rond 1900 krijgt Boven Pekela zijn eigen kerk (vernieuwd) met kerkhof.
In de eerste helft van deze eeuw verandert Boven Pekela weinig. Slechts de bestaande bebouwing wordt vernieuwd.
Na 1940 zijn er eveneens weinig veranderingen. Enkele panden zijn verdwenen en het Dwarsdiep en het westelijk kanaal zijn beide gedempt.

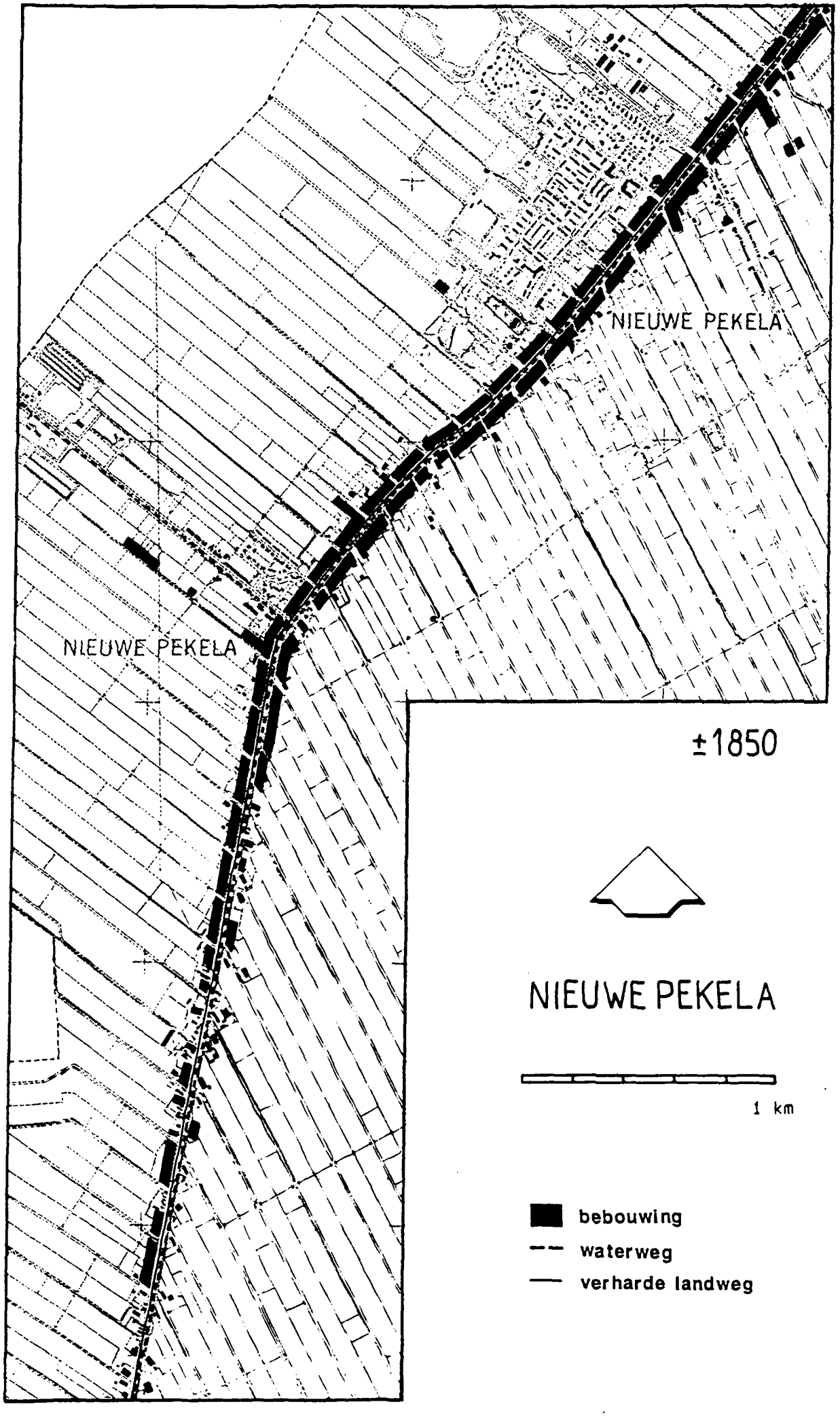
NIEUWE PEKELA
NIEUWE PEKELA
±1850
NIEUWE PEKELA
1 km
bebouwing
waterweg
verharde landweg

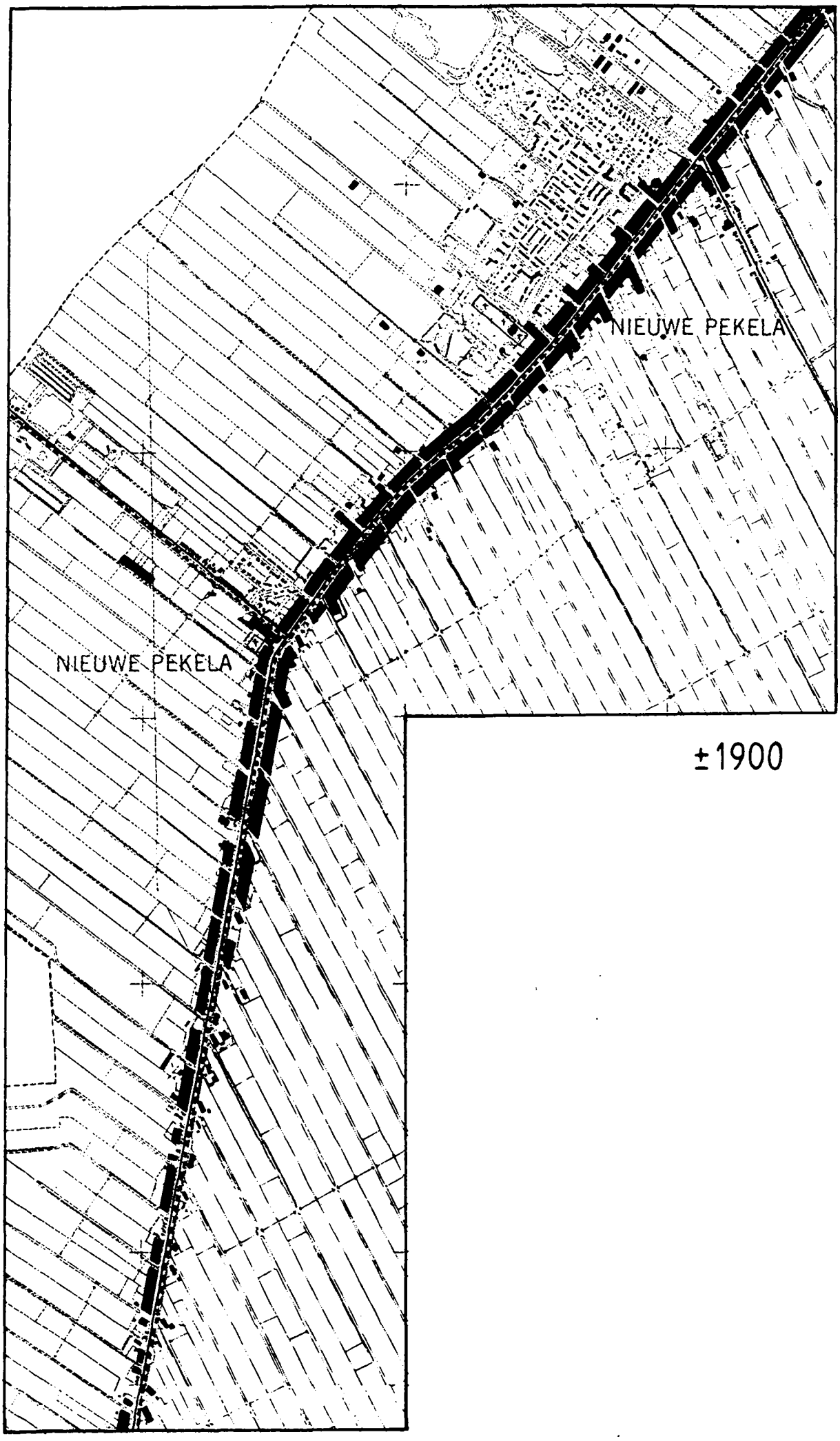
NIEUWE PEKELA
NIEUWE PEKELA
±1900

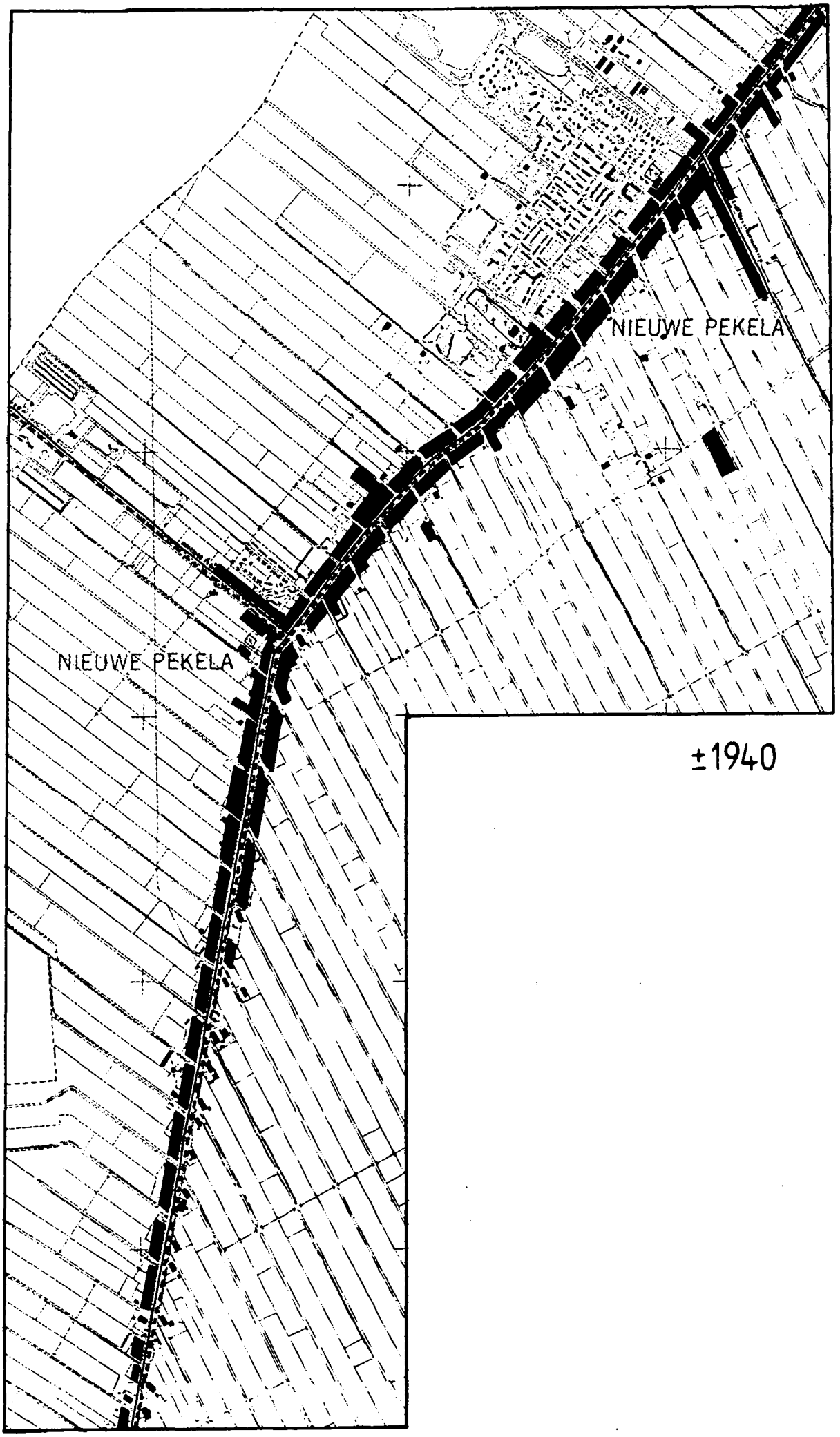

±1940

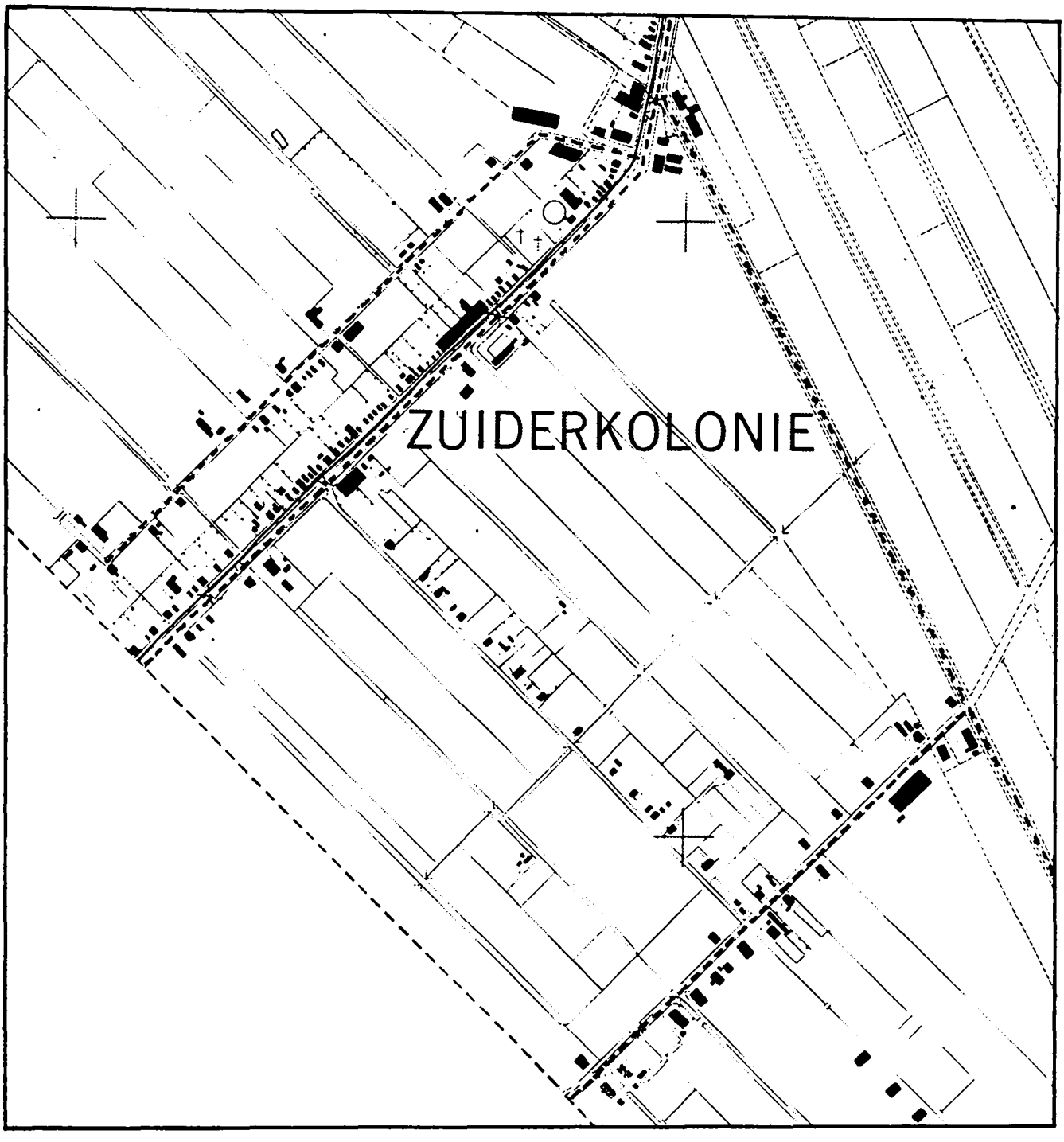

±1850

bebouwing

waterweg

verharde landweg

BOVENPEKELA

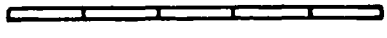

500 m

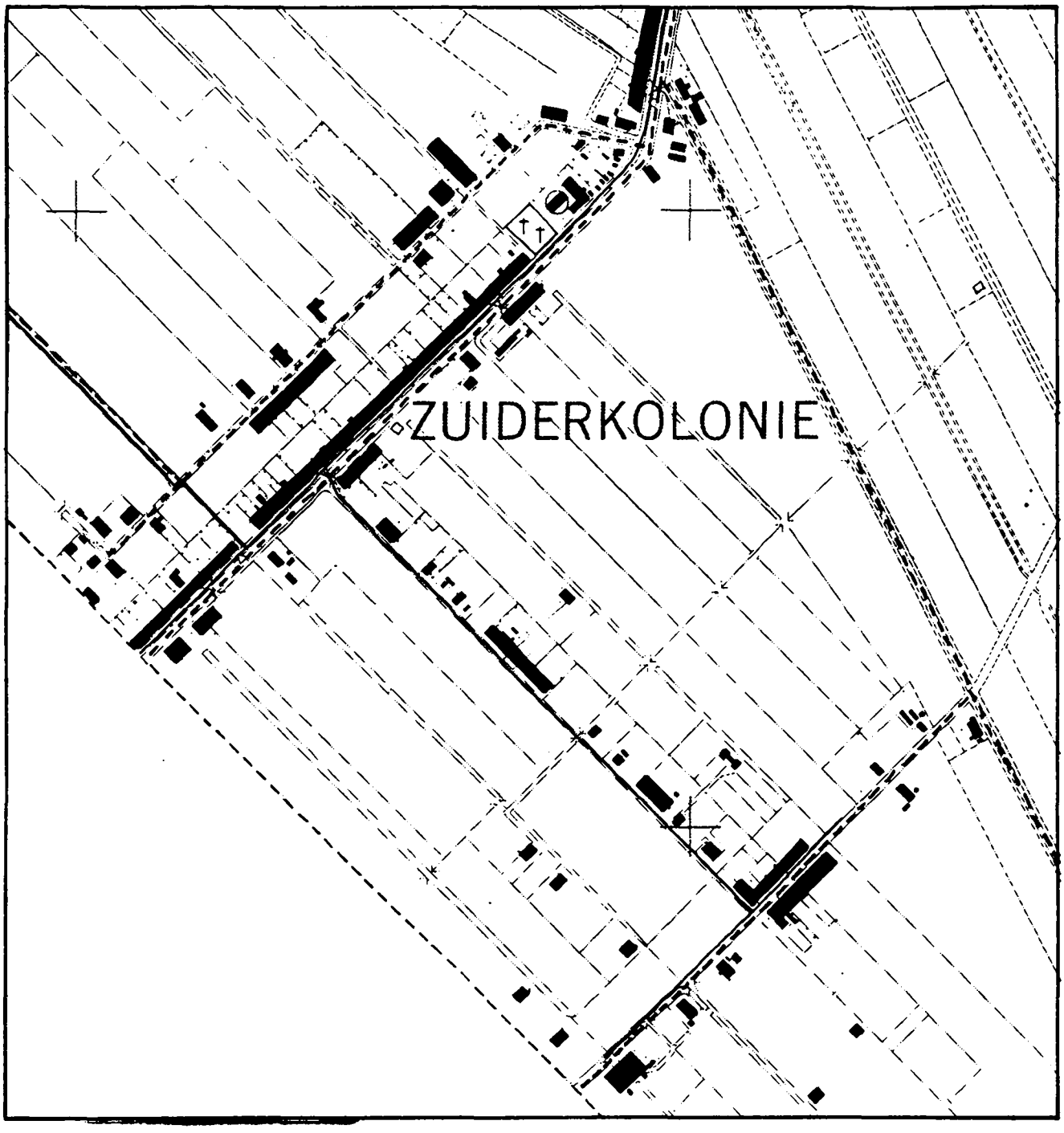

±1940

5.3 Verspreide bebouwing

In de gemeente Pekela komt een aantal gehuchten voor nl. Bronsveen, Kruiselwerk en Hoetmansmeer. Bronsveen ligt in de noordoostpunt van de gemeente.
Ten noorden van de Bronswijk, in polder Bronsveen, liggen een aantal kleine arbeiderswoningen die het gehucht Bronsveen vormen.
Ten oosten van Nieuwe Pekela, vlak bij de grens met de gemeente Stadskanaal, ligt Kruiselwerk. Langs een dwarsdiep, de secundaire ontginningsas, liggen rond 1900 een vijftal boerderijen van het Oldambstertype. De zuidelijke punt van het dwarsdiep grenst aan de Onstwedderweg. Nu, anno 1990, staan er nog drie boerderijen.
Het laatste gehucht in Pekela is Hoetmansmeer. Dit gehucht ligt ten westen van Boven Pekela en bestaat rond 1900 uit een tiental arbeiderswoningen en enkele boerderijen. Deze laatste zijn geheel verdwenen zodat er slechts enkele arbeiderswoningen van het "Oldambster"- en het krimpjestype overblijven.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.

De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Pekela zijn geen dorpen waar in de periode 1850-1940 een noemenswaardige uitbreiding plaatsgevonden heeft. Er was slechts sprake van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen. Om deze reden is een stedebouwkundige typologie achterwege gelaten.

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze `breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.

Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze **gaaf** moeten zijn. Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Voor het herinrichtingsgebied Oost-Groningen is in de periode 1981-1990 door de heren E. Degenhart-Drenth en E. Stanhuis een inventarisatie van de bebouwing uitgevoerd. De resultaten hiervan zijn verschenen in het vijf delen tellende rapport "Registratie cultuurhistorisch waardevolle objecten". Het M.I.P.-Groningen heeft deze gegevens overgenomen en voorzover nodig gewijzigd en aangevuld.

Literatuur

- Boer, J. de, Dorpen in Groningen.
  PPD van Groningen, 1987.

- Boer Sap, S. de, Spoorwegen in Groningen.
  Groningen, 1987.

- Bosgra, W.H., Uit Pekela's verleden.
  Oude Pekela, 1930.

- Brunink, G.J., Uit Pekela's verleden 1600-1978.
  Oude Pekela, 1978.

- Brunink, G.J., Oude Pekela in oude ansichten deel 2.
  Zaltbommel, 1978.

- Frericks, H., Oude Pekela in oude ansichten.
  Zaltbommel, 1972.

- Fysische geografie, botanie en ornithologie.
  Veenkoloniën 2 en 3. PPD van Groningen, 1984.

- Groninger Stichtingen voor sociaal en cultureel werk,
  Enige sociale aspecten van de krotopruiming
  in de industriële plattelandsgemeente Oude Pekela.
  Groningen, 1959.

- Hartsema, D. en Mollema, W., Met de boderijders naar
  Groningen, Bedum, 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland
  1750-1930, Wageningen, 1985.

- Jager, U., Nieuw Pekela in oude ansichten.
  Zaltbommel, 1972.

- Koldam, W. van., Veenkoloniale zeevaart. Veendam,
  1979.

- Leffers, G., Nieuw Pekela in oude ansichten deel 2.
  Zaltbommel, 1977.

- Ministerie van Landbouw en Visserij,
  Landinrichtingsdienst, Herinrichting deelgebied
  Pekela's, Groningen, 1985.

- Provinciale almanak voor Groningen, 1985.

- Schroor, M., De landelijke lijn. Kavelpatronen en
  lineaire elementen in het Groninger landschap,
  cultuurhistorisch bekeken, PPD van Groningen, 1985.

- Snijders, F., Fysische geografie van de provincie
  Groningen, PPD van Groningen, 1985.

Kaarten

- Kuyper, J., Gemeente-atlas van de provincie Groningen, Leeuwarden 1867, Hugo Surincar ed., 1:75.000.

- Kater Tz., J., Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen, ca. 1850, 1:100.000.

- Topografische kaart, 1853, 1:50.000.

- Topografische kaart, 1899, 1902, 1:25.000.

- Topografische kaart, 1921, 1927, 1933, 1934, 1:25.000.